

I PRVNÍ POHLED

DŮLEŽITOST ROZLIŠOVÁNÍ MODU VLASTNĚNÍ A BYTÍ

Alternativa *vlastnění*, nebo *bytí* není „zdravému lidskému rozumu“ jasná. Zdá se mu, že *mít* je normální funkcí našeho života; abychom žili, musíme mít věci. A navíc, musíme mít věci, abychom je užívali. Jak by tu mohla být nějaká alternativa mezi mít a být, když ve společnosti, kde nejvyšším cílem je mít, a to stále víc a více, se říká „ten stojí za milión dolarů“. Vypadá to naopak, že podstatou býtí je vlastnění; kdo nic *nemá*, *není* ničím.

Velcí Mistři života však učinili alternativu mezi MÍT a BÝT východiskem svých vlastních systémů. Buddha učí, že k dosažení nejvyššího stupně lidského rozvoje nesmíme usilovat o bohatství. Ježíš učí: „Neboť kdo chce svůj život zachránit, ztratí ho; kdo ztratí svůj život kvůli mně, zachrání si ho. Nebo co je platno člověku, byť by celý svět získal a sebe sama však uvrhl do zkázy?“ (Lukáš 9,24—25). Mistr Eckhart učil, že podmínkou dosažení duchovního zdraví a síly je nic nemít a učinit sám sebe otevřeným a „prázdným“, nepřipustit, aby mi vlastní ego stálo v cestě. Marx učil, že luxus je stejná neřest jako chudoba a že naším cílem by mělo být: více *být*, nikoli více *mít*. (Odkazuji zde na reálného Marxe, radikálního humanistu, nikoli na jeho vulgární padělek představovaný sovětským komunismem.)

Po mnoho let jsem byl hluboce ovlivněn tímto rozlišováním a hledal jsem empirický základ konkrétním studiem jednotlivců i skupin psychoanalytickou metodou. O čem jsem se přesvědčil, mě dovedlo k závěru, že toto rozlišování je jako rozdíl mezi láskou k živému a k mrtvému rozhodujícím problémem existence; že antropologické a psychoanalytické údaje poukazují na to, že *vlastnění a bytí jsou dva základní způsoby prožívání, respektive síly, které určují rozdíly mezi charaktery jednotlivců i mezi různými typy společenského charakteru.*

PŘÍKLADY RŮZNÝCH BÁSNICKÝCH VYJÁDŘENÍ

Úvodem k pochopení rozdílu mezi existenčními způsoby vlastnění a bytí bych rád použil jako ilustrace dvě básně podobného obsahu,

kteřé dnes už nebožtík D. T. Suzuki uvedl ve svých „Čteních o Zen-buddhismu“. Jedna je haiku od japonského básníka Bašó (1644—1694); druhá báseň je z 19. stol. od anglického básníka Tennysona. Každý z nich popisuje podobný zážitek: svou reakci na květinu, kterou náhle spatří na vycházce. Tennysonovy verše jsou:

Květinco v popraskané zdi
z pukliny tě vyjmu a
celou tě podržím v dlani i s kořínky,
maličká — *kdybych* tak mohl pochopit
co jsi, s kořínky i se vším a vše ve všem,
mohl bych poznat, co je Bůh a co je člověk.

Haiku básníka Bašó vyjadřuje asi toto:

Když se pozorně zadívám
Co vidím?
U plotu kvete *nazuna!*

Rozdíl je nápadný. Tennyson reaguje na květinu s přáním květinu *mít*. „Vytrhne“ ji s „kořeny a se vším“. A zatímco končí se svou intelektuální spekulací o možné funkci květiny k dosažení možnosti proniknout do podstaty Boha a člověka, sama květina zvadne jako důsledek jeho zájmu o ni. Tennyson, jak ho vidíme v jeho básni, může být srovnán se západním vědcem hledajícím pravdu prostředky, které život roztrhají na kusy.

Bašó reaguje na květinu zcela jinak. On ji nechce utrhnout. On se jí ani nedotkne. Všechno, co činí, je jen to, že se „pozorně dívá“ a „vidí“ ji. Suzuki to popisuje:

„Bašó šel pravděpodobně po nějaké cestě, když tu náhle zpozoroval něco zcela nepatrného u plotu. Šel blíže a když se pořádně zadíval, nebylo to nic víc než nějaká divoce rostoucí, úplně bezvýznamná rostlinka, většinou kolemjdoucími nepovšimnutá. Tento jednoduchý fakt popsal ve své básni, aniž vyjádřil nějak zvlášť poetický pocit, leda snad oběma posledními slabikami, které znějí japonsky *kana*. Tato částice, která se často připojuje k substantivu, adjektivu nebo adverbium, vyjadřuje obdiv, chválu, žal nebo radost a překládá se do angličtiny nejnvýstižněji vykřičníkem. Uvedená báseň haiku také tímto znakem končí.“

Tennyson, zdá se, potřebuje květinu *mít*, aby pochopil člověka

a přírodu a tímto svým *vlastněním* květinu zničí. Co chce Bašó, to je *vidět* a ne se jenom na květinu dívat, ale být u ní, „zajedno“ s ní — a nechat ji žít. Rozdíl mezi Tennysonem a Bašó je plně rozebrán v Goethově básni:

Nález

Šel jsem lesem
jen tak nazdařbůh
a vůbec nepomyšlel
něco hledat.

Tu ve stínu jsem uzřel
květinku růst,
jak hvězdu jasnou,
jako oko krásnou.

Chtěl jsem ji utrhnout,
tu oslovila mě jemně:
Pro zvadnutí
mám být utržena?

Vybral jsem ji
i s kořínky
a přenesl do zahrady
k pěknému domu.

Tam ji opět zasadil
na tichém místě
a ona dále roste
a kvete stále.

Goethe se prochází jen tak nazdařbůh, když najednou upoutá jeho pozornost drobný zářivý kvítek. Projeví se stejný impuls jako u Tennysona — utrhnout jej. Ale na rozdíl od Tennysona si Goethe uvědomí, že to znamená květinu zabít. Pro Goetha je květina natolik živá, že promluví a varuje ho; a on vyřeší problém jinak než Tennyson či Bašó. Vezme květinu „se všemi jejími kořínky“, opět ji zasadí, takže její život není zničen. Goethe stojí jaksí mezi Tennysonem a Bašó: pro něj má v rozhodujícím momentu život daleko silnější význam než pouhá intelektuální zvědavost. Tato krásná báseň zřejmě vyjadřuje Goethův postoj k přírodním vědám.

Tennysonův vztah ke květině je určován touhou vlastnit, přičemž nejde o materiální vlastnictví, ale o přisvojení vědění. Vztah Bašó a Goetha se vyznačuje převahou bytí. Bytím rozumím takový způsob existence, v němž *nic nemáme, po ničem nebažíme*, ale jsme naplněni radostí, užíváme svých schopností tvořivě a *jsme zajedno* se světem.

Goethe, velký milenec života, jeden z vynikajících bojovníků proti atomizaci a mechanizaci člověka, vyjádřil BÝT jakožto protiklad k MÍT v mnoha básních. Jeho Faust je dramatickým líčením konfliktu mezi bytím a vlastněním (které reprezentuje Mefistofeles), zatímco v následující krátké básni vyjadřuje kvalitu bytí nanejvýš jednoduše:

Majetek

Vím, že mi nic nepatří
než myšlenka, která nerušeně
vyvěrá z mé duše,
a každý příhodný okamžik,
ježž mi dobrotivý osud
dopřává do dna vychutnat.

Rozdíl mezi bytím a vlastněním se ale v podstatě neshoduje s rozdílem mezi Východem a Západem. Rozdíl je spíše mezi společnostmi, jejímž centrem jsou lidé, a společností, která se točí kolem věcí. Vlastnická orientace je charakteristická pro západní průmyslovou společnost, v níž je dominantním tématem života lačnost po penězích, slávě a moci. Méně odcizené společnosti — jako byla středověká, Indiánů Zuni, africké kmenové společnosti, které nebyly postiženy ideou moderního „pokroku“ — mají své básníky, jako byl Bašó. Snad po několika generacích budou mít Japonci své Tennysony. Ne že by západní člověk nemohl pochopit (jak soudil Jung) východní systémy, např. zen-buddhismus, ale moderní člověk prostě nedovede chápat ducha společnosti, která není založena na majetku a chtivosti. Mistr Eckhart je právě tak těžko pochopitelný jako Bašó nebo Zen, neboť Eckhart a buddhismus jsou ve skutečnosti dva dialekty téhož jazyka.

JAZYKOVÉ ZMĚNY

Určitý posun důrazu od BÝT k MÍT je patrný i z rostoucího používání podstatných jmen a ubývání sloves v západních jazycích za poslední staletí.

Podstatné jméno je běžným označením věci. Mohu říci, že *mám* věci: nař. stůl, dům, knihu, vůz. Pro správné označení činnosti, vyjádření procesu, je sloveso: např. jsem, miluji, toužím, nenávidím atd. Přece však se čím dál tím častěji *aktivita* vyjadřuje termíny *vlastněn*: to jest, místo slovesa je použito podstatné jméno. Vyjadřovat činnost pomocí *mít* ve spojení s podstatným jménem však znamená nesprávné používání jazyka, protože procesy a činnosti nelze vlastnit, nýbrž jen prožívat.

STARŠÍ POSTŘEHY: DU MARAIS — MARX

Nedobré důsledky tohoto matení pojmů byly poznány již v 18. století. Du Marais přesně formuloval tento problém ve svém díle, vydaném posmrtně: *Les Veritables Principes de la Grammaire* (1769). Píše: „Například *mám hodinky*, *mám* je pochopeno a použito ve správném smyslu; ale u výrazu *mám ideu* je *mám* použito přeneseně, nápodobou. Je to vypůjčený výraz. *Mám ideu*, znamená, *já myslím, soudím, představuji si* tak a tak cestu, způsob. *Mám touhu* znamená *toužím*; *mám vůli* znamená *chci* atd.“ (můj překlad; za odkaz na Du Maraise vděčím Dr. Noam Chomskému.)

Sto let po Du Maraisovi si všimli tohoto jevu — nahrazování slovesa podstatným jménem — Marx a Engels. O témže problému, avšak daleko radikálnějším způsobem, pojednávají ve Svaté rodině. V jejich kritice „kritické kritiky“ Edgara Bauera je malý, ale velmi důležitý esej o lásce, v němž se odvolávají na následující Bauerův výrok: „Láska je krutá bohyně, která stravuje člověka zcela tak, jako se stravují pokrmy, chce vlastnit celého člověka a není uspokojena, dokud jí člověk neobětuje nejen svou duši, ale i své fyzické já. Její kult je utrpení; vrcholem tohoto kultu je sebeobětování, sebevražda.“

Marx a Engels na tento výrok reagují: Bauer „přetváří lásku v ‚bohyni‘, a to v ‚krutou bohyni‘ tím, že z *milujícího člověka nebo lásky člověka činí člověka lásky*; takto odděluje lásku jako zvláštní bytí od člověka a činí z ní nezávislé jsoucné“. Marx a Engels tu poukazují na rozhodující faktor při užívání podstatného jména místo slovesa. Podstatné jméno „láska“ je jen abstrakcí aktivity milování, láska se tím stává čímsi odděleným od člověka. Milující člověk se stává člověkem lásky. Láska se stává bohyní, idolem, do něhož člověk promítá své milování; v tomto procesu odcizení přestává lásku prožívat, jeho schopnost milovat se mění v podřízenost bohyni Lásky. Přestal být aktivním, cítícím člověkem; namísto toho se stal odcizeným služebníkem idolu.

Za dvě století od doby, kdy žil Du Marais, dosáhla tendence nahrazovat slovesa podstatnými jmény takových rozměrů, které by si mohl sám těžko představit. Budiž zde uveden typický, i když mírně přehnaný příklad dnešní běžné mluvy. Dejme tomu, že nějaká osoba, hledající pomoc u psychoanalytika, začne rozhovor následující větou: „Doktore, *mám* problém; *mám* nespavost. Ačkoliv *mám* krásný dům, milé děti a šťastné manželství, *mám* hodně starostí.“ Několik desetiletí předtím by pacient řekl pravděpodobně místo *mám* problém „trápím se“; místo *mám* nespavost“ „nemohu spát“; místo *mám* šťastné manželství“ „jsem šťastně vdaná — ženatý“. Moderní styl řeči ukazuje, jak vysokého stupně dosáhlo dnes odcizení. Řeknu-li, „*mám* problém“ místo „*jsem* ustaraný“, „trápím se“, vylučuji svůj subjektivní prožitek a nahrazuji ho *čímsi*, *co* vlastním. Změnil jsem své pocity v něco, *co mám*: problém. Ale „problém“ je abstrakcí pro všechny druhy potíží. Nemohu *mít* problém, protože není věcí, kterou mohu mít; avšak problém může mít mne. Přesněji řečeno: *já sám sebe* změnil v „problém“ a tak jsem přivlastněn svým výtvořem. Tento způsob vyjadřování prozrazuje skryté, podvědomé odcizení.

Ovšemže někdo může namítat, že nespavost je tělesný příznak zrovna tak jako bolest v krku nebo bolení zubů a že je proto oprávněné říkat *mám* nespavost nebo *mám* bolest v krku. A přece je tu rozdíl: bolení zubů nebo škrábání v krku je tělesný pocit, který může být více nebo méně intenzivní, avšak má nepatrnou psychickou kvalitu. Můžeme *mít* bolest v krku, protože máme krk, nebo bolest zubu, že máme zub. Nespavost naproti tomu není tělesný pocit, ale stav mysli nedovolující dotyčnému spát. Jestliže mluvím o tom, že „*mám* nespavost“ místo abych řekl „nemohu spát“, prozrazuji své přání odehnat od sebe zážitek úzkosti, neklidu, napětí, který mi zabraňuje spát. Se svým duševním stavem zacházím, *jako by to byl* tělesný příznak.

Jiný příklad: „*Mám* k vám horoucí lásku“. To je nesmysl. Láska není věc, kterou někdo může mít, ale *proces*, vnitřní aktivita, kdy někdo je jejím předmětem. Mohu milovat, mohu *být* zamilován, ale jako milující, prožívající lásku, *mít* ... nemohu nic. Skutečně, čím méně *mám*, tím více mohu milovat.

PŮVOD POJMŮ

„*Mít*“ je jednoduché klamné vyjádření. Každá lidská bytost něco *má*: tělo¹, oděv, obydlí — moderní muž či žena má auto, televizi, pračku atd. Žít a nic nemít je ve skutečnosti nemožné. Proč by tedy mělo být vlastnění problémem? Nicméně lingvistická historie slova „mít“ ukazuje, že toto slovo vskutku problémem je. Ti, kdo věří, že mít je naprosto přirozená kategorie lidské existence, mohou být překvapeni poznáním, že mnohé jazyky žádné slovo pro pojem „mám“ nemají. V hebrejštině např. „mám“ musí být vyjádřeno nepřímou formou *jesh-li* („jest mi“). Ve skutečnosti více jazyků vyjadřuje vlastnictví tímto způsobem a nikoli slovy „já mám“. Je pozoruhodné, že v mnoha jazycích byl výraz „jest mi“ postupně nahrazen výrazem „já mám“, kdežto opačný vývoj, jak ukázal Emile Benveniste, se nevyskytuje.² Tento fakt naznačuje, že slovo pro *mít* se vyvíjí v souvislosti se vznikem soukromého majetku, zatímco ho nenajdeme u společností s převážně funkčním majetkem, to jest vlastnictvím pro skutečnou spotřebu. Další sociolingvistické studie by měly ukázat, do jaké míry je tato hypotéza platná.

Jestliže se zdá, že *mít* je relativně jednoduchý pojem, *bytí*, nebo forma „být“ je pojem komplikovanější a obtížnější. „Bytí“ se používá různě: (1) jako spona — „jsem velký“, „jsem bílý“, „jsem chudý“, tj. gramatické označení totožnosti (mnohé jazyky nemají slovo pro význam „být“ v tomto smyslu: španělština rozlišuje mezi trvalými vlastnostmi *ser*, které patří k podstatě subjektu, a přechodnými vlastnostmi *estar*, které k podstatě nepatří. (2) jako pasivní, trpná forma: např. „jsem bit“ znamená, že jsem objektem činnosti jiných, nikoli subjektem vlastní činnosti jako ve výrazu „já bijí“. (3) Ve smyslu *bytí*, tj. existovat; tento pojem je tudíž odlišný od pojmu „být“ v případě spony, jak ukázal Benveniste: „Dvě slova jsou koexistentní a mohou klidně existovat vedle sebe, ačkoliv jsou naprosto odlišná.“

Benvenistova analýza vrhá nové světlo na význam slova „být“ jako samostatného slovesa, spíše než jako spony. „Být“ se v indoevropských jazycích vyjadřuje slovním kořenem *es* a znamená „existovat“, „skutečně se vyskytovat“. Tato skutečnost je určena jako „to, co je ověřené, pevné, dobré“. (V sanskrtu znamená *sant* „existující“, „skutečně

¹ Měl bych se tu mimochodem zmínit, že existuje bytí ve vztahu k vlastnímu tělu, kdy je pociťujeme jako živé. Tento vztah lze vyjádřit obratem „já jsem mé tělo,“ spíše než „mám tělo“. Vše, co vede k probuzení smyslů, se pokouší o zážitek tělesného bytí.

² Tento a následující citáty jsou převzaty od Benvenista.

dobré“, „pravé“; superlativ *sattama* „nejlepší“). „Bytí“ je tedy podle etymologického slovního kořenu více než stanovením identity mezi subjektem a jeho vlastností, je více než popisný výraz pro určitý jev. Označuje skutečnost toho, *kdo* nebo *co* jsi: stanoví jeho věrohodnost a pravdivost. Stanovení, že někdo nebo něco *je*, se vztahuje na podstatu osoby nebo věci, nikoliv na jeho (její) vnější projev.

Předchozí přehled významů MÍT a BÝT vede k těmto závěrům:

1. Slovy BÝT nebo MÍT nemyslím určitá jednotlivá označení subjektu, jako jsou konstatování: „mám vůz“ nebo „jsem bílý“ či „jsem šťastný“. Mním tím dva základní způsoby existence, dva odlišné druhy orientace vůči sobě i světu, dva odlišné druhy charakterové struktury, z nichž ten, který převládá, určuje celek lidského myšlení, cítění a jednání.

2. V existenci orientované na *mít* je můj vztah ke světu vztahem přivlastňovacím a majetnickým, v němž já chci učinit každého a všechno včetně sebe sama svým majetkem.

3. V existenci orientované na bytí musíme rozlišit dvě formy bytí. Jedna je opakem *vlastnění*, jak ji doložil ve svém výkladu Du Marais, a znamená živý, opravdový vztah ke světu. Druhá forma bytí je opakem *jevu* a týká se pravé podstaty, pravé skutečnosti osoby či věci v protikladu ke klamnému zdání, jak je doloženo v etymologii slova být (Benveniste).

FILOSOFICKÁ POJETÍ BYTÍ

Úvahy o pojmu bytí jsou mimořádně komplikované proto, že bytí bylo podstatným námětem tisíců filosofických knih, a otázka, „co je bytí?“ patří k základním otázkám západní filosofie. Ačkoliv zde o pojmu bytí pojednáváme především z hlediska antropologie a psychologie, má pochopitelně k této problematice vztah i filosofické pojetí tématu.

Protože i stručný přehled vývoje pojmu bytí v dějinách filosofie od předsofistiků k moderní filosofii by přesáhl daný rámec knihy, chtěl bych připomenout jen jednu rozhodující stránku: *pojmem procesu, aktivity a pohybu jako podstatných prvků bytí*. Myšlenka, že bytí v sobě zahrnuje změnu, tj. že bytí je *vývoj*, jak zdůraznil Georg Simmel, má dva největší a naprosto nekompromisní reprezentanty od počátku až po zenit západní filosofie: v Hérakleitovi a v Hegelovi. Pojetí, zastávané Parmenidem, Platónem a scholastickými „realisty“, že bytí

je trvalé, nadčasové a neměnné a tudíž opakem vývoje, má plný smysl jen na základě idealistické představy, že myšlenka (idea) je jedinou prapůvodní realitou. Jestliže *idea* lásky (ve smyslu Platónově) je reálnější než prožitek lásky, pak ovšem můžeme říci, že láska jako idea je stálá a neproměnná. Avšak jestliže je naším východiskem skutečnost lidského existování, milování, nenávidění, utrpení, pak tu není žádné bytí, které by nebylo současně vývojem a změnou. Živé struktury mohou existovat, jen pokud se vyvíjejí; mohou existovat, jen pokud se mění. Změna a růst jsou vlastní životnímu procesu.

Hérakleitovo a Hegelovo radikální pojetí života jako procesu a nikoli jako substance je v západním světě paralelní s filosofií Buddhovou. V Buddhově myšlení neexistuje prostor pro pojetí trvajících stálé substance ani pro věci, ani pro vlastní „já“. Není nic skutečného, jen procesy.³ Současné vědecké myšlení přineslo renesanci filosofických pojmů „procesů myšlení“ tím, že je objevilo a aplikovalo je v přírodních vědách.

VLASTNĚNÍ A KONZUMOVÁNÍ

Než si uvedeme některé jednoduché příklady existenčních způsobů mít a být, zmíníme se ještě o jednom významu slova mít, a to je *inkorporace* (přivtělování). Přivtělování věcí jako např. při jídle nebo pití, je archaická forma jejich vlastnění. V určité fázi svého vývoje má kojeneček sklon strkat si věci, které chce mít, do úst. To je kojenecká forma vlastnictví, když mu jeho tělesný vývoj neumožňuje mít své vlastnictví pod kontrolou jinými formami. Tutéž spojitost nacházíme mezi přisvojováním a vlastnictvím v mnohých formách kanibalismu. Např.: Tím, že pojídám jiného člověka, přivlastňuji si jeho sílu (v tomto smyslu je kanibalismus magickým ekvivalentem získávání otroků); tím, že jsem snědl srdce člověka, nabyl jsem jeho odvahy; když sním totemové zvíře, získávám božskou podstatu totemového zvířete, kterou symbolizuje. Ovšem většina předmětů nemůže být fyzicky přivtělena (a pokud by mohly být, byly by opět ztraceny procesem vylučování). Existuje však také *symbolické a magické* přivtělování. Jestliže věřím, že jsem si přisvojil obraz boha, otce,

3 Z. Fišer, jeden z nejvýznamnějších českých filosofů, ačkoliv méně znám, uvádí vztah mezi buddhistickým pojetím procesu a autentickou marxistickou filosofií. Bohužel, práce byla publikována pouze v češtině a tudíž je nepřístupná většině západních čtenářů (znám ji ze soukromého anglického překladu).

nějakého zvířete, nemůže mi být ani odebrán, ani ode mne odloučen. Objekt symbolicky spolknou a věřím v jeho symbolickou přítomnost se mnou samým. Tak například Freud vysvětloval superego — Nad-já: jako introjektovanou (niterně převzatou) celkovou sumu otcových zákazů a příkazů. Autorita, instituce, idea, obraz mohou být introjektovány stejným způsobem: *mám* je, jako by byly chráněny v mých útrobach („introjekce“ a „identifikace“ jsou často používány jako synonyma, je ale obtížné rozhodnout, zda jsou skutečně tímž procesem. Identifikace by se však rozhodně nemělo nepřesně používat v těch případech, kde se má spíše mluvit o napodobení nebo podřízení).

Existují mnohé jiné formy přivtělování, které nejsou spojeny s fyziologickými potřebami, a tudíž nejsou omezeny. Konzumní postoj by nejráději spolkl celý svět. Konzument je věčný kojeneček, který křičí po láhvi. To je nápadné u patologických jevů, jako jsou alkoholismus a narkomanie. Oba tyto návyky odlišujeme od jiných, protože jejich účinky snižují u návykových osob plnění jejich povinností. Nutkavé kouření není tak odsuzované, protože, i když je také návykové, není na újmu výkonů společenských funkcí kuřáků, nýbrž snad jim „jen“ zkracuje život.

Rozmanité způsoby každodenního tlaku na zvyšování konzumu jsem popsal v dřívějších knihách a není třeba je znovu uvádět. Připomínám jen, že pokud jde o volný čas, jsou hlavními objekty konzumu auto, televizor, cestování a sex. Mluví se o „aktivitách ve volném čase“, výstižněji bychom je měli nazývat *pasivitami*.

Shrňme: Konzumování je snad nejdůležitější formou vlastnění v dnešních průmyslových společnostech. Konzumování má dvojznačnou kvalitu: snižuje strach, protože to, co jsem konzumoval, mi nemůže být odebráno, ale nutí mne také, abych konzumoval stále více, protože to, co jsem již jednou spotřeboval, mne přestává uspokojovat. Moderní konzumenti se mohou docela dobře ztotožnit s rovnicí: *já jsem = co mám a co konzumuji*.